

8. KNIHOVNY A KATALOGY

a) Knihovny

Knihovna je instituce uchováající a zpřístupňující literaturu, její název vychází z řeckých slov *biblios* = kniha a *téké* = police. Knihovny jako instituce existovaly již ve starověku (nejslavnější v Ninive, Alexandrii, Pergamonu), ale jejich fondy byly tvořeny převážně jiným materiálem: zejména hliněnými destičkami a svitky papyru. Středověku dominovaly zvláště knihovny klášterů a univerzit, jejichž počet a rozsah stále narůstal. Zejména klášterní knihovny představovaly, a je tomu tak dodnes, tezaurus velmi cenných pramenů pro starší dějiny. Vedle klášterních a univerzitních knihoven vznikaly postupně též knihovny soukromé, patřící učencům či šlechtickým rodům.

Do 18. století byl přístup ke knihám omezen na poměrně úzkou vrstvu vzdělanců, i když raritní výjimky existovaly již ve středověku díky zámožným mecenášům, kteří umožňovali výpůjčky též nepočetné skupině nemajetných čtenářů. Přístup k rukopisům a knihám měli zejména čtenáři klášterních a zámeckých či soukromých knihoven. Příruční knihovny správních center hrály v rozšíření vzdělanosti a vypůjčování knih malou roli, neboť se omezovaly na odbornou literaturu nutnou ke správnému chodu kanceláří. V 18. století se v souvislosti s osvícenskou snahou omezit či odstranit analfabetismus objevuje požadavek zřídit veřejnou instituci, placenou ze státní pokladny, jež by umožňovala uchovávat a půjčovat knihy. Vznikají tak první veřejné knihovny. V Rakousku sehrála ve vzniku veřejných knihoven významnou roli sekularizace, neboť knihy ze zrušených klášterních knihoven se staly základem starých fondů budoucích veřejně přístupných institucí.

Domácí knihovny

V Praze vznikla dvorským dekretem z 6. února 1777 vědecká knihovna sloučením knihovny, jež doposud sloužila v Karolinu lékařské a právnické fakultě, a knihovny v Klementinu, která do roku 1773 patřila jezuitskému řádu. Již v říjnu 1777 přibyl další

významný přírůstek díky daru Františka hraběte Kinského, totiž majorátní knihovna hrabat Kinských. 30. října 1777 bylo tak vyhlášeno otevření Veřejné císařsko-královské univerzitní knihovny, sídlící v prostorách Klementina. Roku 1782 dosáhl správce knihovny premonstrát Karel Rafael Ungar (1743–1807) toho, aby všichni pražští knihtiskaři odváděli Univerzitní knihovně po jednom výtisku každé tištěné knihy; roku 1807 byl povinný výtisk rozšířen na celé Čechy; tím byla založena tradice povinného výtisku publikace konkrétní knihovně, jež existuje do současnosti. Ungarovou zásluhou byla založena roku 1781 tzv. Bibliotheca nationalis, v níž byla soustředěna česky psaná produkce domácí i zahraniční. Roku 1887 byla knihovna přejmenována na císařsko-královskou Veřejnou a univerzitní knihovnu. Po vzniku Československa byla knihovna převzata novým státem; její součástí se roku 1919 stal Československý ústav bibliografický. V rámci centralizace knihoven v 50. letech 20. století byla roku 1958 knihovna sloučena s jinými pražskými knihovnami a její název byl pozměněn na Státní knihovnu ČSR. Od roku 1990 se tato naše největší knihovna nazývá *Národní knihovnou*; <http://www.nkp.cz/>.

Roku 1775 byla založena Univerzitní knihovna v Olomouci jako veřejný ústav, její knižní fond však byl převzat z mnohem starší knihovny jezuitské koleje. Analogicky jako v Čechách získala Univerzitní knihovna v Olomouci fondy moravských jezuitských knihoven a později knihovny moravských zrušených klášterních řeholí. Podobně jako Univerzitní knihovna v Praze získala Univerzitní knihovna v Olomouci roku 1807 právo povinného výtisku knih vydaných na Moravě. Krátké přestěhování knihovny do Brna (1778–1787) a její dočasná degradace na Lycejní knihovnu (Univerzita v Olomouci byla změněna na lyceum, 1782–1827) nezměnila její status ani význam nejstarší knihovny na Moravě. Dnešní *Vědecká knihovna v Olomouci* vlastní rozsáhlý soubor rukopisů zejména moravské provenience; badatelé v oboru moderních dějin ocení online přístup k vybraným, především regionálním, historickým periodikům; <http://www.vkol.cz/cs/>.

V Brně vznikla Zemská knihovna moravská v roce 1899, avšak její fondy pocházely ze starších institucí: z knihovny Moravsko-slezské společnosti pro zvelebení orby, přírodovědy a vlastivědy (doložena od roku 1808) a knihovny Františkova muzea v Brně, jež vznikla současně s muzeem roku 1817. Se vznikem Masarykovy univerzity v Brně roku 1919 začala tato knihovna pod názvem Zemská a univerzitní knihovna plnit i úlohu knihovny této nové vzdělávací instituce, protože nebylo účelné zřizovat v Brně další vědeckou knihovnu. *Moravská zemská knihovna* nemá tak rozsáhlý soubor rukopisů a starých tisků jako Vědecká knihovna v Olomouci, protože v rámci delimitace předalo v roce 1901 Františkovo muzeum z podnětu tehdejšího ředitele Moravského zemského archivu Bertolda Bretholze svou rukopisnou sbírku archivu výměnou za numismatickou

sbíрку a část knihovny. Význam knihovny vzrostl roku 1935, kdy se podařilo získat právo povinného exempláře knih vydaných v Zemi moravsko-slezské. V roce 1958 byly sloučeny tři doposud samostatné knihovní instituce v Brně: Univerzitní knihovna, Státní pedagogická knihovna a Státní technická knihovna pod názvem Státní vědecká knihovna Brno. Státní pedagogická knihovna vznikla roku 1921 spojením knihoven brněnských učitelských spolků. Státní technická knihovna byla původně knihovnou Vysokého učení technického v Brně, roku 1945 byla odloučena od vysoké školy a stala se samostatnou institucí. Roku 1993 se Státní vědecká knihovna Brno vrátila ke svému historickému názvu Moravská zemská knihovna; <http://www.mzk.cz/>.

Vedle starých historických knihoven vznikly na začátku 50. let 20. století na území České republiky vědecké knihovny v rámci tehdejších krajů, zpravidla byly označovány jako Státní studijní knihovny. Některé knihovny byly založeny nově, jako Státní studijní knihovna v Ostravě, jež se nyní nazývá *Moravsko-slezská vědecká knihovna v Ostravě*, či Státní studijní knihovna v Plzni, dnes *Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje*, nebo *Studijní a vědecká knihovna v Hradci Králové*. Záměrem tehdy bylo vytvořit síť knihoven na úrovni krajů, jež by představovaly spojovací článek mezi knihovnami univerzitními a městskými (obecními), což je z dnešního pohledu problematické, vzhledem k jiné povaze jejich fondů.

Druhá „cesta vzniku“ vedla v 50. letech 20. století k vytvoření knihoven na krajské úrovni spojením či změnou struktury stávajících institucí, především knihoven bývalých spolků a měst, tak vznikla např. *Jihočeská vědecká knihovna v Českých Budějovicích*, *Severočeskou vědeckou knihovnu v Ústí nad Labem* a *Krajskou vědeckou knihovnu v Liberci* je možno považovat za pokračovatelky bývalých knihoven německých a českých spolků. Zvláště místo zaujímá *Národní technická knihovna v Praze* jako neuniverzitní instituce se zaměřením na technickou literaturu.

Vědecké knihovny vlastní všechny univerzity či fakulty; tyto instituce jsou pro posluchače zpravidla prvním místem výpůjček. Pro historiky má speciální význam *Knihovna Historického ústavu Akademie věd České republiky* v Praze (s pobočkou v Brně), jež má nejen hodnotné staré fondy, ale též novou zahraniční literaturu, zpravidla financovanou z projektů jednotlivých členů akademie. Cennou institucí je též *Knihovna Národního muzea v Praze*, jejíž staré velmi cenné fondy pocházejí z bývalých šlechtických knihoven, jako Nostické majorátní knihovny a palácové knihovny hrabat Kinských, darů příznivců (např. František Antonín Kolovrat Libštejnský či František z Klebelsbergu) a bývalých soukromých knihoven významných osobností.

Historickým „zdrojem“ pro získání rukopisů, starých tisků a historických publikací byla vedle již zmíněné josefínské sekularizace také tzv. „středoškolská akce“ v období

první československé republiky, při níž knihovny přebíraly fondy rušených či slučovaných německých středních škol, příkladem může být německé (původně jezuitské) gymnázium v Jihlavě, existující od roku 1561, či německé gymnázium v Kroměříži, jejichž fondy získala Moravská zemská (tehdy Zemská a univerzitní) knihovna. Poválečné dění v 50. letech 20. století vyvolává přinejmenším reminiscence na josefínskou dobu: knihovny se staly příjemci konfiskovaných knihovnických fondů klášterních knihoven, v nichž se nacházely mimo jiných publikací též cenné prvotisky a staré tisky. Dnes jsme v jistém ohledu svědky retrospektivního procesu: díky restituci církevního majetku přecházejí mnohé cenné fondy do vlastnictví církve, aniž by staronovému vlastníku byla uložena povinnost je zpřístupňovat veřejnosti (či je archivně uchovávat nebo nadále vlastnit).

Zahraniční knihovny

Největší knihovnou na světě v objemu knih je *Library of Congress* ve Washingtonu D. C., která je též druhou největší v objemu médií. Knihovna byla založena roku 1800 jako knihovna Kongresu Spojených států, její starší fondy pocházejí ze soukromé knihovny prezidenta Thomase Jeffersona. Kongresová knihovna má vlastní systém třídění publikací podle vědeckých oborů (*Library of Congress Classification*, zkratka LCC), který byl a je přejímán jinými knihovnami. V naší republice přechází na tento systém pouze Národní technická knihovna v Praze. Systém LCC je velmi vhodný pro volný výběr. Kongresová knihovna, jež poskytuje pouze prezenční studium, nemá právo povinného výtisku, ale má právo udělovat copyright, který je autorovi přiznán až po darování dvou výtisků publikace Kongresové knihovně; <http://www.loc.gov/index.html>.

První knihovnou na světě v objemu médií je *British Library* v Londýně. Britská knihovna je svým vznikem roku 1973 překvapivě mladou institucí, avšak její nejcennější fondy pocházejí z Knihovny Britského muzea (založeného roku 1753), jež byla obohacena knižními dary významných osobností (Sir Robert Cotton, král Jiří II.), její součástí je i soukromá Královská knihovna krále Jiřího III. Knihovna Britského muzea měla od roku 1911 právo povinného výtisku publikací ve Velké Británii, od roku 1950 vyhotovovala Britskou národní bibliografii; obě přešlo na *British Library*; <http://www.bl.uk/>.

Pokud nebudeme chtít (či nemůžeme) číst publikace online, hraje u zahraničních knihoven velkou roli vzdálenost z naší republiky, resp. z místa studia. Nejbližší velkou knihovnou, která má zvláštní význam vzhledem k povaze fondů, jež jsou přínosné pro české a moravské historiky díky společné minulosti, je *Österreichische Nationalbibliothek* ve Vídni, jejíž základy sahají až do 14. století (někdejší Dvorská knihovna.) Nejstarší

cenné fondy pocházejí z pozůstalostí vladařů, jejich manželek a příbuzných či zámožných šlechticů, jako byl například Evžen Savojský. V době osvícenství, jako reakce na ostrou kritiku, že knihovna slouží spíše reprezentaci, méně však zprostředkování vědeckých poznatků, byla Dvorská knihovna zejména díky snaze Gerharda van Swietena zpřístupněna vědeckému badání. Gottfried van Swieten zaznamenal její fondy pomocí lístkového katalogu. Po rozpadu Rakouska-Uherska a vzniku Rakouské republiky byla v roce 1920 Dvorská knihovna přejmenována na Rakouskou národní knihovnu. Cenné přírůstky získala knihovna během období nacionálního socialismu ze zabaveného majetku židovských vlastníků. V roce 2005 Rakouská národní knihovna jako jedna z mála knihoven reflektovala tuto temnou stránku své historie samostatnou výstavou („Geraubte Bücher“). Knihovna má právo povinného výtisku rakouských knih a disertací aprobovaných v Rakousku; <http://www.onb.ac.at/>.

Největší knihovnou v Německu je *Deutsche Nationalbibliothek*, jež má dvě sídla: v Lipsku a ve Frankfurtu nad Mohanem. Německo nemělo v důsledku svého historického vývoje v jednotlivých samostatných státech žádnou „národní“ knihovnu, návrh na její založení byl v Prusku roku 1843 odmítnut. Na německém území však již existovaly „zemské“ knihovny, z nichž nejstarší byla Královská knihovna v Mnichově a Královská knihovna v Berlíně. Roku 1912 byla v Lipsku založena Deutsche Bücherei jako archivní knihovna německého národního písemnictví; od roku 1913 uchovává povinný exemplář knih vydaných v Německu. Rozdělení Německa v roce 1945 ztížilo nejen vydávání národní bibliografie, ale také si vynutilo založení druhé knihovny v západních okupačních zónách, tak vznikla Deutsche Bibliothek ve Frankfurtu nad Mohanem. Po znovusjednocení Německa v roce 1990 bylo obtížné rozhodnout, která z obou knihoven bude nyní „hlavní německou“; část odborníků považovala navíc za nevhodné opustit starobylý název „Deutsche Bücherei“. Roku 2006 byly proto obě knihovny sloučeny do jedné instituce s názvem Deutsche Nationalbibliothek se dvěma plnoprávnými subjekty: v Lipsku a ve Frankfurtu nad Mohanem. Objemem svého rozpočtu patří k finančně nejlépe zajištěným knihovnám (v roce 2011 činil rozpočet 47 milionů euro; pro srovnání: Francouzská národní knihovna má k dispozici přibližně poloviční sumu); http://www.dnb.de/DE/Home/home_node.html.

Mezi další významné, byť českým historikům více vzdálené knihovny patří *Bibliothèque nationale de France* v Paříži, jež je nejen významnou, ale velmi starobylou institucí, založenou již ve 14. století. Události stoleté války způsobily tak velké ztráty v jejích fondech, že Královská knihovna musela být v 15. století budována téměř znovu. Již od 16. století zpřístupnila knihovna své fondy, i když omezeně, veřejnosti, což bylo ve srovnání s jinými zeměmi velmi pokrokové. Za Velké francouzské revoluce byla knihovna

znárodněna a její fondy se značně rozšířily o knihy ze zkonfiskovaných šlechtických knihoven. Francouzská národní knihovna je na rozdíl od Německé či České národní knihovny univerzální, tj. nespécializuje se prioritně na francouzsky psané publikace; <http://www.bnf.fr/fr/acc/x.accueil.html>.

Rossijskaja nacionalnaja biblioteka (Российская национальная библиотека) v Petrohradě byla založena roku 1795 z příkazu Kateřiny Veliké, jež do ní vložila své soukromé fondy a zakoupila pro ni Voltairovu a Diderotovu knihovnu. Nejstarší fondy tehdejší Imperátorské (carské) veřejné knihovny pocházejí ovšem z Biblioteky Zaľuskich ve Varšavě (1747–1795), založené bratry Andrzejem Stanisławem Zaľuskim (biskupem krakovským) a Józefem Andrzejem Zaľuskim (biskupem kyjevským), jež byla veřejně přístupná a patřila k největším knihovnám své doby. Po Třetím dělení Polska v roce 1795 byla Biblioteka Zaľuskich ruskou vládou zrušena, její fondy zabaveny a převezeny do Petrohradu. Ruská národní knihovna byla na rozdíl od jiných knihoven již od svého založení přístupna veřejnosti (fakticky samozřejmě pouze středním a vyšším vrstvám). Od roku 1811 vlastní právo povinného výtisku publikací tištěných v Rusku; <http://www.nlr.ru/>.

Rossijskaja gosudarstvennaja biblioteka (Российская государственная библиотека) v Moskvě, největší knihovna v Ruské federaci, vznikla roku 1861 přenesením sbírek a knih Rumjancevova muzea z Petrohradu do Moskvy. Od roku 1922 má Ruská státní knihovna (v letech 1925–1992 nesla jméno V. I. Lenina) právo povinného výtisku knih vydaných v Sovětském svazu, dnes v Ruské federaci. Ruská státní knihovna je určena pouze pro prezenční studium; <http://www.nlr.ru:8100/>.

Konkrétní historické obory pro svá bádání upřednostňují určité knihovny, např. pro bádání o raném novověku je velmi důležitá Univerzitní knihovna ve Vratislavi (*Biblioteka Uniwersytecka*), jejíž nejstarší fondy pocházejí ze dvou starobylých univerzitních knihoven: vratislavské Leopoldiny a Viadriny z Frankfurtu nad Odrou (sloučených roku 1811); <http://www.bu.uni.wroc.pl/de>. Pro středověké dějiny a právněhistorickou ikonografii je nesporně velmi významná Bavorská státní knihovna (*Bayerische Staatsbibliothek*) v Mnichově, jež vlastní vedle rozsáhlé sbírky rukopisů a starých tisků též cenné staré knižní fondy; od roku 1665 má totiž právo povinného výtisku bavorských publikací; <http://www.bsb-muenchen.de/index.php>. Pro badatele v oboru moderních dějin a dějin státu a práva představují důležitou pomůcku dvě elektronické aplikace *Rakouské národní knihovny*. ANNO zpřístupňuje ke čtení online historické noviny a časopisy, jež vycházely na území rakouského soustátí. ALEX nabízí online možnost vyhledávání historických zákonů, vládních věstníků týkajících se ministerstva spravedlnosti, výnosů nejvyššího soudního dvora a stenografických protokolů rakouské říšské rady a zemských sněmů jednotlivých korunních zemí rakouské monarchie.

Prvotisky a staré tisky

Jako prvotisky (paleotypy, inkunábule, z latinského „in cunabulis“, tj. „v kolébce“) jsou označovány tisky vytištěné pohyblivými literami mezi rokem 1454, kdy byla vytištěna Gutenbergova *Bible*, a rokem 1500. Tisky z raného 16. století bývají někdy označovány jako postinkunábule. V časové návaznosti bývají pak tisky, jež vyšly před rokem 1800, označovány jako staré tisky. Většina velkých knihoven má zvláštní oddělení pro rukopisy, prvotisky a staré tisky, jež podléhají speciálnímu studijnímu řádu, nesmějí se pořizovat jejich xerokopie, ale pouze fotografie či skeny určenými skenery, které snímají obraz shora, aby se publikace neničila otvíráním či tlakem při snímání. Čtenář musí počítat s delší objednáací dobou, protože lhůta mezi objednáním a vypůjčením je u většiny rukopisných oddělení limitována určitým počtem vstupů do speciálních depozitářů za stanovenou dobu, aby tak byla pracovníky knihovny co nejméně narušována optimální teplota a vlhkost vzduchu, která je v depozitářích udržována. Většina rukopisných oddělení otvírá pro jeden vstup depozitáře se starými tisky pouze jedenkrát za 24 hodin či v ještě delším intervalu (samozřejmě za předpokladu, že obdrží od čtenářů objednávku na publikace). Práce v oddělení rukopisů a starých tisků je proto velmi podobná práci s archivními prameny.

K dalšímu čtení:

BÍLEK, Tomáš Václav: *Statky a jmění kolejí jezuitských, klášterů, kostelů, bratrstev a jiných ústavů v království Českém od Josefa II. zrušených*. Praha 1893.

CEJPEK, Jiří a kolektiv: *Dějiny knihoven a knihovnictví*. Praha 2002.

JIRÁNOVÁ, Olga – KUBÍČEK, Jaromír: *Státní vědecká knihovna 1808–1983. 175 let vývoje vědecké knihovny*. Brno 1983.

Moravská zemská knihovna v Brně 1808–2008. Brno 2008.

Státní vědecká knihovna v Olomouci 1566–1966. Olomouc 1966.

TOBOLKA, Zdeněk: *Národní a univerzitní knihovna v Praze, její vznik a vývoj. I*. Praha 1959.

b. Katalogy

Dobře využívat knihovnu je svého druhu umění, resp. putování labyrintem, které může být za jistých okolností velmi zábavné a podnětné, ale stejně tak velmi úporné a bezúspěšné. Pochopení systému třídění knih odpovídá porozumění systému klasifikace věd i celkovému poznání v určité době; mělo by tvořit součást kulturní orientace každého člověka. Ne náhodou jsou historické katalogy veřejných i soukromých knihoven předmětem studia vědění: to je systematicky možné minimálně od 16. století, kdy vyšla tiskem první bibliografie a z ní odvozená tematická klasifikace tehdejšího poznání. Jedním z prvních vrcholů klasifikačního snažení se stal systém, který na konci 17. století vypracoval G .W. Leibniz pro vévodskou knihovnu ve Wolfenbüttelu. Některé staré katalogy nebyly ještě lístkové, jak je známe později, ale knižní, jak můžeme dodnes vidět např. ve Státní bavorské knihovně v Mnichově. Pro zvědavé čtenáře je nejzajímavější systém „volného výběru“, systematicky ovšem roztříděného tak, že čtenáři umožní nejen rychlou orientaci, ale především jej dokáže navádět na další zajímavé publikace. Zde samozřejmě velmi záleží na tom, jak kvalitně je systém vypracován, čemuž napomáhají i pravidla třídění publikací.

Knihovní katalogy jsou zpravidla děleny podle různých hledisek. Podle rozsahu rozeznáváme katalogy: komplexní, jež obsahují veškerý knihovní fond; dílčí, zahrnující pouze určitý výsek fondu, obvykle omezený na konkrétní obor; či souborné, jež spojují katalogy více knihoven. Národní knihovna v Praze zhotovuje Souborný katalog ČR, zahrnující všechny knihovny v České republice, jež jsou klasifikovány jako vědecké. V tomto katalogu najdeme vždy u každé jednotlivé publikace údaj o lokaci, tj. ve které knihovně se hledaná kniha nachází (<http://aleph.nkp.cz/F/>). Obdobný souborný katalog má i Rakousko (Österreichischer Bibliotheksverbund; <http://www.obvsg.at/>). Podle jiného kritéria můžeme odlišovat katalogy čtenářské či služební. Ve většině knihoven je výhodnější hledat v naskenovaných katalogizačních lístcích než přímo v zásuvkách v příslušném sále, neboť digitalizovány jsou zpravidla katalogy služební, k nimž nemá čtenář přístup a jež obsahují více informací. Jiným kritériem dělení je samozřejmě médium katalogu: tedy katalogy lístkové, knižní či elektronické, zpravidla dělené na digitální, v nichž můžeme vyhledávat pomocí textového řetězce, a digitalizované, tvořené naskenovanými katalogizačními lístky.

Nejdůležitějším kritériem dělení katalogů je systémové hledisko zpracování, tedy: 1. katalog jmenný (autorský), 2. katalog věcný, řazený podle věcných hesel dle oborového členění. Většina velkých knihoven zpřístupňuje část svého fondu prostřednictvím volného výběru. Při hledání knih ve volném výběru hraje zásadní roli mezinárodní desetinné

třídění, což je mezinárodně srozumitelný klasifikační jazyk, který slouží k indexování a vyhledávání věcných informací o dokumentech a jejich částech. Základy mezinárodního desetinného třídění sahají ke Gottfriedu Wilhelmu Leibnizovi, na konci 19. století byly upraveny dvěma belgickými knihovníky Paulem Otletem a Henri La Fontainem. I když mají v různých státech své drobné odchylky, základní dělení oborů je totožné:

0	Všeobecnosti, informatika
1	Filosofie, psychologie, morálka
2	Náboženství
3	Společenské vědy, sociologie, statistika, demografie, politika, ekonomické vědy, právo, správa, sociální péče, vzdělávání, národopis
4	Neobsazeno
5	Přírodní vědy
6	Lékařství, užité vědy, technika, zemědělství, průmysl, doprava
7	Umění, zábava, sport
8	Jazykověda, literatura, písemnictví
9	Archeologie, geografie, historie, životopisy

Další čísla jsou určována bližší specifikací tématu. Uvedme si příklad: 94 obecné dějiny, 94(41) dějiny britských ostrovů, 94(411) dějiny Skotska, 94(411).01 dějiny Skotska – galské období do roku 1057.

Naprostá většina knihoven má v současnosti pro vyhledávání elektronické katalogy, jež však zejména u velkých knihoven nezahrnují všechny publikace. Chybějí v nich především starší publikace, které se často nepůjčují, což je obvyklé právě pro historické knihy především z 19. a 18. století. Každá knihovna zveřejňuje informace, od kterého roku jsou elektronické katalogy úplné (např. v roce 2013 má Knihovna Národního muzea úplné katalogy od roku 2002, Moravská zemská knihovna od roku 1994 atd.). Jestliže není kniha v elektronickém katalogu, neznamená to, že v knihovně není. Jen je nutné přikročit k vyhledávání pomocí naskenovaných lístkových katalogů či přímo v knihovně hledat v zásuvkách s katalogizačními lístky. Zpravidla je lepší vyhledávat na webu, protože naskenované jsou běžně tzv. služební katalogy, jež jsou nejúplnější.

Na katalogizačních lístcích jsou obvykle používána jiná pravidla než mechanické abecední řazení, jež je vhodné při elektronickém vyhledávání pomocí textových řetězců.

Katalogizační lístky jsou přístupny formou fotografií, jež neumožňují vyhledávání, ale pouhé prohlížení. Systém používaný v našich zemích koresponduje s tzv. Pruskými instrukcemi, zavedenými Královskou knihovnou v Berlíně v roce 1899. Základy těchto důležitých pravidel, jež byly používány desítky let a ztratily svůj význam teprve zavedením elektronických katalogů, byly položeny v knihovnách v Řezně (Albrecht Christoph Kayser, 1756–1811), Mnichově (Martin Schrettinger, 1772–1851) a ve Vratislavi (Karl Dziatko, 1842–1903).

Systém hledání vychází z principu nezávislého substantiva v názvu, v následujících krocích postupujeme podle dalších závislých substantiv, adjektiv a jiných částí titulu publikace. Příklad vyhledávání publikace podle starého systému: *Malé dějiny Karlovy Univerzity*. Tento titul bude k nalezení ve jmenném katalogu pod písmenem D a slovem dějiny, dále pod slovem univerzity, dále Karlovy: tedy dějiny – univerzity – Karlovy, samozřejmě za předpokladu, že se jedná o kolektivní dílo, kde není uveden autor ani vedoucí autorského kolektivu, nebo v případě, kdy hledáme pod autorem a název knihy je dalším hledaným faktorem. Toto dnes nezvyklé schéma však umožňuje poměrně rychlé nalezení; zejména za poměrně časté situace, že hledající nezná přesný titul knihy, ale zná titul přibližný nebo ví, o čem kniha pojednává. Tak jsou k nalezení na sousedních katalogizačních lístcích tituly např.: Malé dějiny Univerzity Karlovy, Nové dějiny Univerzity Karlovy, Velké dějiny Karlovy univerzity atd. U Pruských instrukcí byly v pomyslných schématech hledání vynechávány členy, spojky, předložky.

V knihovnách českých zemí se zpravidla setkáme s mechanickým abecedním členěním či jeho kombinací s Pruskými instrukcemi: první slovo je řídicí substantivum, další je abecední mechanické řazení slov. Některé české knihovny mají katalogy s prostým abecedním řazením, což vede k určitým paradoxům, např. značná část německých knih je zařazena pod písmeno D, protože titul publikace začíná na určitý člen. Pro zpřehlednění hledání bylo obvykle řídicí slovo na lístku podtrženo, aby bylo hledání usnadněno, či bylo podrženo slovo, pod nímž bylo možné nalézt další odkaz na publikaci. Někdy bylo též zvýrazněno slovo, jež hrálo roli při objednávání publikace, např. rok vydání u knih s mnohými vydáními a verzemi či u periodik. Viz příklady katalogizačních lístků:

V	<i>Biblia bohemica</i>	Pracov. n. knižnic 32377
		15
<p>[Bible kralická šestidílná.] [v Kralovicích, Tiskárna Údmosty Bratřské 1579-1594.] Celokrajná vlnba s renesanční ornamentikou, korová úpravou z. n. 1616. - [Přir. sign. 28 155.]</p> <p>1. Biblí česká díl první; Psalmy, Paterky, Knihy Mojsějovy v novém vydání. 1579. 41, 324, 6 ll.</p> <p>2. " " " druhý v novém vydání, L. P. 1580. 441 - 1 ll. (Knihy Djeu 2.: Jozus. Iudicum, net Soudcův. Rut. Šestiny Kralovské. Druhá Paralipomenon. Druhá Exodáskovy. Ester).</p> <p>3. " " " třetí v novém vydání, L. P. 1582. 233 [rest 235], 1 ll. (Knihy Djeu 1.: Job. Zaltář. Přísloví. Štěpánské. Djeu Kralománský)</p>		
5665 58 - MST 1, Olomouc		

	<i>Hist. prof. verbum.</i>	
18876		1602.
PEZZL, Johann	<p>Ungar von Linn. 1 L. Linn. und Linnig in den Buchstaben Linnig 1786. 8° ganzst. f. 1-2 f. 1</p>	XII. f. 6
<i>Wien</i>		

Pro starý systém vyhledávání je důležité rozlišovat autora a vydavatele či editora publikace; za příjmením vydavatele/editora se nachází zkratka (ed.)/(vyd.) či starší (sest.), pro více osob (edd.), (eds.); všechny varianty se vyskytují též s velkými písmeny, tedy: (Ed.), (Vyd.), (Sest.), (Edd.), (Eds.). Kniha, jež má pouze autora, by měla být k nalezení pouze pod příjmením autora, publikace s editorem naproti tomu pod názvem publikace a zpravidla i pod příjmením editora; v ideálním případě by měly být na obou místech vzájemné odkazy, a to i u více editorů, maximálně však tří osob. Podle starých pravidel se kniha s více než třemi autory či editory hodnotila jako kolektivní dílo; toto pravidlo se v současnosti již téměř nedodrжуje. Výrazně rychlejší je hledání ve jmenném katalogu, tedy pokud hledáme určitou publikaci. Tematický katalog slouží k základní orientaci, hledání konkrétního titulu je v něm velmi zdoluhavé. Použijeme jej pouze v případě, že nemáme žádné znalosti o hledaném tématu a nemůžeme použít konkrétní titul jako „odrazový můstek“ pro hledání další literatury.

Úkol:

Vyhledejte v naskenovaném lístkovém katalogu Knihovny Národního muzea v Praze, Státní vědecké knihovny Olomouc a Moravské zemské knihovny určitou publikaci.

Bibliografická citace

Bibliografická citace je odkaz na zdroje podle stanoveného souboru předpisů, jenž je rozdílný podle vědeckého oboru a doby používání. Přírodovědné a technické obory používají spíše normy z angloamerického prostředí, jež jsou stručnější, v současnosti přecházejí na tento systém též některé humanitní obory, jako např. politologie, sociologie aj. Bibliografické citace pro historické vědy v českých zemích jsou podrobnější, podobné jako v německy či francouzsky mluvícím prostoru. Níže uvedené příklady bibliografických citací vycházejí z norem dvou významných historických časopisů: starší normy (uvedené jako první), již používá *Časopis Matice moravské* (říkejme jí pracovně tečková), a novější normy, praktikované *Českým časopisem historickým* (pracovně čárková). Věnujte pozornost též grafickým momentům norem (kurziva, versálky, proložení znaků atd.).

Bibliografická citace knihy jako celku:

HAVRÁNEK, Jan – KAVKA, František – PETRÁŇ, Josef: *Dějiny Univerzity Karlovy III 1802–1918*. Praha 1997.

Jan HAVRÁNEK – František KAVKA – Josef PETRÁŇ, *Dějiny Univerzity Karlovy III 1802–1918*, Praha 1997.

Bibliografická citace článku v časopise:

JANÁK, Jan: *Z počátků moravského sociálního zákonodárství. Vznik instituce stravovacích stanic a jejich frekvence na jižní Moravě*. Časopis Matice moravské 88, 1969, s. 50–73.

Jan HORSKÝ – Zdeněk R. NEŠPOR, *Typologie české víry raného novověku. Metody a možnosti studia lidové religiozity v 18. století*, Český časopis historický 103, 2005, s. 41–86.

Bibliografická citace studie ve sborníku či v nepravém periodiku:

LENDEROVÁ, Milena: *Francie a Francouzi v cestovních zprávách z Čech v prvních desetiletích 19. století*. Reflexe francouzské skutečnosti během padesáti let ve schwarzenberském archivu. In: Fasora, Lukáš – Hanuš, Jiří – Malíř, Jiří (eds.): *Napoleonské války a historická paměť (= Země a kultura ve střední Evropě 1)*. Brno 2005, s. 169–179.

Pavla HORSKÁ, *Pohyblivá hranice mezi městskou společností a městskou spodinou – specifický problém dějin měst*, in: Jiří Pešek – Václav Ledvinka (eds.), *Ponížení a odstrčení. Města versus katastrofy (= Documenta Pragensia 16)*, Praha 1998, s. 55–61.

Údaj v závorce s matematickým znakem rovnosti označuje řadu a číslo svazku v rámci řady.

Bibliografická citace edice obvyklá v české medievalistice:

Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Eds. B. Bretholz, W. Weinberger. MGH SRG NS II. Berlin 1923.

U kvalifikačních (diplomových a disertačních) prací se tento fakt uvádí, např.:

Magisterská diplomová práce FF MU Brno, Brno 2011.

V případě bibliografické citace do poznámek pod čarou doplníme uvedené citace stranou, z níž citujeme, přičemž rozsah studie ponecháme, doplníme na závěr pouze slovo „zde“ a konkrétní stranu.

Bibliografická citace z novin:

Aufstand der Kohlenarbeiter, Wiener Zeitung č. 26, Wiener Abendpost 1. 2. 1900, s. 3.

U rozsáhlých periodik, jako zde uvedených Wiener Zeitung, je zapotřebí citovat, zda jde o ranní či večerní vydání nebo přílohu (Wiener Abendpost je večerní příloha Wiener Zeitung).

Bibliografická citace elektronických zdrojů:

<http://www.scopus.com/home.url> (březen 2013).

Úkol:

Napište bibliografickou citaci statí z nejnovějšího čísla Českého časopisu historického.